

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2026 / 1: 86-96.

***Nugteren, Hans (2026). Uigurisches Wörterbuch.
Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus
Zentralasien, Band II: Nomina - Pronomina - Partikeln. Teil 4:
idil - ižük. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, XXII+124 ss. ISBN
978-3-515-14359-2.***

Erdem UÇAR*

Uigurisches Wörterbuch'un (→ *UW*) isimler modülünün son cildinde *i* harfiyle başlayan ve önceki ciltlerde yer almayan *i*'li bütün isim maddeleri bir araya getirilmiştir. Böylece sözlük projesinde düz ünlülü isimler artık tamamlanmıştır. Elimizdeki ciltte Eski Türkçenin leksikolojisi açısından büyük önem taşıyan *igid*, *iki*, *inčä*, *inčip*, *iš*, *isig* öz vb. maddeler yer almaktadır.

Giriş kısmının ilk bölümü sözlüğün diğer ciltlerinde olduğu gibi *Transkriptionsprobleme* ile başlıyor. Bunlardan ilki, Eski Uygurcada *iki* ~ *eki* sayı adı ve bundan türeyen biçimlerin okunuşudur (s. ix). Uygur yazısında ilk hecede ⟨Y⟩ bulunan ve bulunmayan imlâların bir arada görülmesi, kelimenin filologlar tarafından *eki*, *iki* veya *äki* şeklinde farklı okunmasına yol açmıştır. Brāhmī ve Tibet yazılı kaynaklar ilk hecedeki ünlünün açıkça *i-* olduğunu gösterirken, Runik, Manihey ve Süryanî yazılarındaki bazı imlâ varyantları *e-* ve *ä-* ile başlayan bir okunuşa işaret etmektedir. Modern Türk dillerinin çoğundaki biçimler de *i-*'li

* Doç. Dr., Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena (Germany). E-posta: erdem.ucar@uni-jena.de, ORCID: 0000-0002-0039-9619.

okunuşu desteklediğinden, sözlükte maddebaşı olarak *iki* kabul edilmiş, ancak Manihey harfli tanıklarda ve ilk hecenin ünlüsünün açıkça gösterilmediği diğer yazı sistemlerine ait örneklerde *eki* okunuşu benimsenmiştir. Clark ve Hamilton gibi bazı araştırmacıların benimsediği çift ünsüzlü *-kk-* okunuşu ise bunu destekleyen herhangi bir Brāhmī harfli imlânın bulunmaması nedeniyle kabul edilmemiştir. Aynı transkripsiyon ilkesi *iki*'den türeyen gövdeler için de uygulanmıştır.

Burada *iki* maddesi (s. 18-24) üzerinden aslında sözlüğün genelini ilgilendiren bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Maddede, Fransa Millî Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Tibet harfli *Pelliot tibétain 1292* numaralı yazmadan, yani Uyguristik literatüründe *Budist İlmihali* olarak bilinen eserden *iki*'nin yazımı için bir tanık zikredilmiştir: {ı-ki}. Sözlüğün yeni serisinin ilk cildinde Eski Uygurcanın yazımında kullanılan yazı sistemlerine ait harfçevrim ve yazıçevrim listeleri sunulmuş olmasına rağmen (Röhrborn, 2010: xix-xxxix), Tibet harfli metinler için benimsenen harfçevrim ve yazıçevrim sistemine ilişkin herhangi bir tabloya yer verilmemiştir. Bu nedenle, yazarın {ı-ki} biçiminde aktardığı imlâyı kullanılan harfçevrim sistemi açısından kontrol etme ve doğrulama imkânı bulunmamaktadır. Benzer durumda olan maddeler için krş. *igid* (s. 10), *ikinti* (s. 34), *ilki* (s. 53), *inčä* (s. 60), *iş* (s. 104), vs.

J. P. Laut tarafından düzenli olarak güncellenen UW'nin kaynakçasında yer almayan Clauson 1959'da, aslında *iki* hakkında oldukça önemli tespitler bulunmaktadır. Clauson, kelimenin aslî biçiminin *e-*'li olduğu kanaatinde olmakla birlikte, bu görüşün şüpheye açık olduğunu da belirtmektedir. Kelimedeki çift ünsüz (Gemination) meselesine gelince Clauson, Türk dillerinin genel olarak çift ünsüzlere karşı pek de hevesli olmadığını vurgular. Bunun tek istisnası, ünsüzle başlayan bir ekin aynı türden bir ünsüzle biten bir kelimeye getirilmesiyle ortaya çıkan ikincil çift ünsüzlerdir. Bunun dışında Türkçenin aslî sözvarlığındaki sıradan kelimelerde çift ünsüze rastlanmaz. Bu bakımdan, Eski Türkçenin çeşitli yazı sistemlerinde çift ünsüzlü olduğu düşünülen sayı adlarının istikrarlı biçimde çift ünsüzle yazılmamış olması son derece dikkat çekicidir. Bu yazı sistemlerinde çift ünsüzlerin tek ünsüzlerden farklı biçimde gösterildiği kesin olarak kanıtlanmış değildir. Buna rağmen, bazı veriler çift ünsüzlerin farklı biçimde gösterilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, Runik yazıda, aynı türden bir ünsüzle biten bir köke yine aynı ünsüzle başlayan bir ek getirildiğinde ortaya çıkan çift ünsüz yazıda iki ayrı ünsüzle değil, tek bir ünsüzle gösterilmektedir, mesela *ittı*. Çift ünsüzleri *şedde* aracılığıyla açıkça gösterme imkânı sağlayan Arap yazısının Türkçenin yazımında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte mesele daha belirgin hâle gelmiştir. Kāşgarî'nin *Dīvānu Luġāti't-Türk*'ünde *ikki* veya *ekki* yazımı yetmiş kez görülürken, *iki* veya *eki* yazımlarına çok daha seyrek rastlanır. Clauson'a göre *iki* veya *eki* biçimleri muhtemelen istinsah hatalarından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, XV. yüzyıl Çağataycasının sözvarlığını ele alan *Sanglāx*'ta *ikki*'nin çift ünsüzlü yazımına özellikle dikkat çekilmekte ve kelimenin zaman zaman *tahfif* yoluyla, yani tek ünsüzle de telaffuz edildiği belirtilmektedir. Çuvaşçada da *ikkē* ve *ikē* olmak üzere iki ayrı biçimin bulunması aynı doğrultuda değerlendirilebilecek bir başka veridir. Clauson, bütün bu kanıtlardan hareketle, Türkçenin en erken döneminde bu kelimenin temel sözvarlığının bir unsuru olarak çift ünsüzle telaffuz edildiğinden emindir (1959: 20-22). Clauson'un ileri sürdüğü argümanlar bu tartışmada mutlaka dikkate alınmalıdır. Eski Türkçenin kullanıldığı yazı sistemlerinin çift ünsüzleri tek ünsüzlerden ayırt

edecek bir imlâyı işaretleme gereğini görmemiş olmaları ve buna karşılık Kāşyarī'nin çift ünsüzlü biçimleri açık ve istikrarlı bir şekilde kaydetmiş olması, değerlendirmede mutlaka dikkate alınması gereken verilerdir.

Bu bağlamda sözlüğün teorik altyapısıyla ilgili temel bir soruna değinmem gerekiyor. Eski Uygurca sözvarlığının tarihî ve leksikolojik değerlendirilmesinde, Brāhmī harfli metinlerde yer alan sınırlı sayıdaki ve zaman zaman birbiriyle çelişen tanıklar mı, yoksa Türkçenin sözvarlığını doğrudan ve sistematik biçimde kaydeden Kāşyarī'nin *Dīvānu Luġāti't-Türk*'ündeki veriler mi daha belirleyici kabul edilmelidir? Elimizdeki cilt, UW'nin bazı etimolojik ve morfolojik tercihleri bağlamında bu soruyu yeniden gündeme getirmektedir. Tanıtmamda bunlara yer yer değinmeye çalışacağım.

UW'nin yeni serisinin ilk cildinde sözlüğün korpus sınırları net olarak belirlenmiştir (s. XI-XII). Sözlük kendisini bir *Belegwörterbuch* (tanıklanmış sözlük) olarak tanımlamakta ve yalnızca neşredilmiş ve çevrilmiş Eski Uygurca metinlere dayanan bir korpusla sınırlamaktadır. Bu korpus, Turfan'da Qoço Uygur Kağanlığı dönemine (IX-XIII. yüzyıllar) ait Budist metinleri, VIII. yüzyıla tarihlenen *n*-diyalektindeki Maniheizt metinleri ile kısmen XIII-XIV. yüzyıllara uzanan hukuk belgelerini kapsamaktadır. Ayrıca, *Altun Yaruq Sudur*'un Gansu'da bulunan ve XVII. yüzyılda istinsah edilmiş nüshası da korpus içinde değerlendirilmiştir. UW'nin korpus için bir sınırlandırmaya gitmesi kendi içinde metodolojik bir tutarlılık sağlamakla birlikte, maddebaşlarının etimolojik ve morfolojik analizlerinde bazı sorunlara yol açmaktadır. Sözlük, kök biçimlerini yalnızca bu korpus çerçevesinde değerlendirdiğinden, korpus içinde tanıklanmayan kökleri yıldız (*) işaretiyle farazî olarak göstermek zorunda kalmıştır. Oysa bu köklerin bir kısmı, XI. yüzyılda Kāşyarī'nin yazdığı *Dīvānu Luġāti't-Türk*'te açık biçimde tanıklanmaktadır. Bu durumda, Eski Türkçenin tarihî sözvarlığını temsil eden böylesine temel bir kaynağın morfolojik çözümlemelerde gözardı edilmesi, sözlüğün yönteminin tartışılması gereken yönlerinden biri olmaktadır. UW'nin Kāşyarī'den bazı maddelerde yararlandığı görülmektedir, ancak kök biçimlerin tespitinde ve morfolojik çözümlemelerde Kāşyarī'nin düzenli bir biçimde kullanıldığı söylenemez.

Girişte tartışılan bir diğer sorun, 'efendi, sahip' anlamına gelen *edi* ~ *idi*, *igä* ~ *egä* ve *iyä* ~ *eyä* biçimleri arasındaki ilişkidir (s. ix). Sözlükte pratik nedenlerden ötürü üç ayrı maddebaşı altında ele alınan bu kelimelerin etimolojik ilişkisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Japon Türkolog Oda, *iyä* biçiminin başlangıçta *idi*'nin erken bir ağız varyantı olduğunu ve zamanla bağımsız bir lekseme dönüştüğünü düşünmektedir. Buna karşılık yazara göre *edi* *iyä* 'efendi, sahip' gibi aynı anlamdaki iki kelimenin ikileme olarak birlikte kullanıldığı örnekler, sözkonusu biçimlerin Eski Uygurcada ayrı kelimeler olarak kabul edilebileceğini gösterir. Her üç biçimin de eski metinlerde görülmesi ve sonraki dönemlerde varlığını sürdürmesi meselenin çözümünü daha da güçleştirmektedir. Eski yazımlar ile çağdaş Türk dillerindeki kökteş biçimlerin baştaki ünlüsünü kesin olarak belirlemeye imkân vermediğini belirten yazar, bazı çağdaş Türk dillerinde görülen *ä*- ve *e*- biçimlerine rağmen, önsesi açıkça *i*- olarak gösteren Brāhmī harfli tanıkları esas alarak *igä* ~ *egä* ve *iyä* ~ *eyä* biçimlerini maddebaşı olarak tercih etmiştir. Yazar, önceki ciltte yer alan *edi* ~ *idi* maddesinde (Nugteren, 2024: 3-4) ve bu ciltteki *igä* ~ *egä* (s. 8-9) ve *iyä* ~ *eyä* (s. 118-120) maddelerinde aslında Erdal'ın görüşünü benimsemiştir. Nitekim Erdal, *edi*

ile *igä*'nin birbirinden farklı iki leksem olduğunu belirtir. Bu iki sözcük aynı metinde, hatta zaman zaman ikileme hâlinde birlikte kullanılmıştır. Ona göre Eski Türkçede /d/ ile /g/ seslerinin birbirinin yerine geçebilen sesbirimler olmaması da *edi* ile *igä*'nin iki ayrı leksem kabulünü desteklemektedir (1991/II: 436). Gerçekten Eski Türkçede /d/ ile /g/ ünsüzleri arasında düzenli bir değişime tesadüf edilmemektedir. Ancak tarihî metinlerde bazen düzensiz değişimlere de rastlamak mümkündür. Kelimenin fonetik tarihinin son derece karmaşık olduğunu itiraf eden Clauson'a göre, *idi*, *igä*, *iyä*, *egä* hepsi *idi* köküne dayanmaktadır. Ona göre bu farklı biçimler ayrı leksemeler değil, söz sonunda alışılmadık bir ünlü değişimiyle ortaya çıkmış düzensiz varyantlardır (1972: 41a-b). Memmedov'un ortaya attığı *fono-semantik farklılaşma* kavramı (1989: 297) aslında Clauson'un tespitini desteklemektedir. Ses değişimi ile anlam değişimi paralel yürüdüğünde, tek bir kökten sesçe ve anlamca ayrılmış iki biçim ortaya çıkabilir. Ortak kök *idi*'nin 'sahip' anlamı farklı bağlamlarda veya çeşitli metin çevrelerinde hafifçe ayrışırken, bu küçük anlam kaymasına eşlik eden /d/ > /g/ şeklindeki bir ses değişimini de yaşamış olabilir. Dolayısıyla yazarın *edi* ~ *idi*, *igä* ~ *egä* ve *iyä* ~ *eyä* biçimlerini birbirinden ayırması tekrar düşünülmelidir.

Giriş bölümünün yazıçevrim sorunlarının tartışıldığı üçüncü kısımda, Eski Uygurcada tanıklanan bazı isimlerin, Eski Uygurca korpusta kök olarak tanıklanmayan fiil kökleriyle muhtemel etimolojik ilişkileri üzerinde durulmuştur (s. x). Bu bağlamda **imär-* ~ **imrär-* 'kaynaşmak, kalabalık hâlde bulunmak' fiili *imärigmä* ~ *imrärigmä* 'çok sayıda, çevreleyen' kelimesinin tabanı olarak kabul edilmektedir. Daha ayrıntılı bir tartışma ise *ır-* ~ *ir-* 'yarmak' fiili etrafında yürütülmüş, *ırk* 'fal', *ert* ~ *irt* 'bir tür vergi', *irök* 'boşluk, açıklık' ve *irü* ~ *iru* 'işaret' kelimelerinin bu fiilden türemiş olabileceği değerlendirilmiştir. Eski Uygurca korpusta kök olarak tanıklanmayan *ir-* fiilinin Kāşğarî tarafından 'yarmak' anlamıyla kaydedilmiş olması, özellikle *irök*'ün etimolojisi açısından güvenilir bir dayanak olarak görülmüştür. Kāşğarî'de ayrıca tanıklanan *yir-* 'yarmak' fiiliyle *ır-* ~ *ir-* arasındaki ses ve anlam yakınlığı da değerlendirilmiş, ancak Yakutça ve Tofaca veriler ışığında bunların iki ayrı fiil olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yazarın, Yakutça ve Tofaca tanıklara dayanarak *ır-* ~ *ir-* 'kerben; reißen, durchbrechen' ile *yir-* 'spalten, reißen' fiillerini iki ayrı fiil olarak görmesi bana yeterince ikna edici gelmedi. Modern Türk dillerinde görülen *ır-* ~ *ir-* ve *yir-* karşıtlığı, bu biçimlerin başlangıçtan itibaren birbirinden bağımsız iki ayrı kök olduğunu kesin olarak göstermez. Sözkonusu karşıtlık, belki de daha eski bir ortak kökten İlk Türkçe döneminde ayrılmış iki varyantın farklı fonolojik gelişmeler geçirmesiyle de açıklanabilir. Nitekim Róna-Tas ve Berta, *ir-* ile *yir-* arasındaki fonetik ve semantik yakınlığın gözardı edilemeyeceğini belirtmiştir (2011/I: 460-464). Kāşğarî'deki *ir-* ve modern Başkurtçadaki *ır-* tanıkları, *ır-* ~ *ir-* biçiminin kesin olarak mevcudiyetini göstermektedir, ancak Yakutça *ır-* ve *siir-* ile Tofaca *ır-* ve *çir-* karşıtlığından hareketle iki fiilin tarihî olarak baştan beri ayrı olduğu yönünde bir sonuç çıkarmak kolay değildir. Çünkü bu tanıklar geç dönemli bir ayrımı göstermekte, fakat sözkonusu ayrımın kronolojisini tek başına belirlememektedir. Bu bağlamda Róna-Tas ve Berta'nın *ırk* için önerdiği etimolojik tespiti (2011/I: 460-464) özellikle dikkate değer olduğunu belirtmeliyim, zira onların önerisi yalnızca fonolojik benzerliğe değil, aynı zamanda tutarlı bir anlam gelişimine dayanmaktadır: *ır-* 'çentmek, kertmek' → 'işaret yapmak' → 'fal amacıyla kullanılan kazınmış işaret' →

ırk ‘fal’. Üstelik *irök* ‘boşluk, açıklık’ kelimesinin *ir-* fiilinden türemiş bir nesne adı olması, fiilin ‘kertmek, yarık açmak’ şeklindeki somut temel anlamını desteklemektedir. Dolayısıyla Róna-Tas ve Berta’nın önerdiği ‘çentik’ → ‘işaret’ → ‘fal’ anlam zinciri, farazî olmakla birlikte, tarihî ve anlamsal bakımdan makul görünmektedir.

Bu arada *imäriǵmä* ~ *imrärigmä* ‘çok sayıda, çevreleyen’ maddesinde (s. 56-58), kelimenin kökü için Erdal 1991’e dayanılarak Eski Türkçede tanıklanmamış **imär-* gösterilmiş ve bu kökün Kırgızcada ‘um etwas herum führen, wenden’ anlamıyla yaşadığı söylenmiş, Clauson’un analizinin yanlışlığına değinilmiştir. Hâlbuki yazarın bu tespiti daha önce Tezcan’ın neşredilmeyen doçentlik tezinde ilk olarak dile getirilmiştir (1975: Açıklama 639, 100).

Giriş bölümünde yazıçevrim sorunlarının tartışıldığı son kısımda *er-* ve *yer-* fiillerinden türeyen kelimeler üzerinde durulmaktadır (s. xi). UW’nin 2020’de yayımlanan fiiller modülünün ikinci cildinde de belirtildiği üzere, yazımları kısmen örtüşen ve anlamları birbirine yaklaşan bu biçimlerin köken bakımından iki farklı fiil olabileceği düşünülmektedir. Buna göre *er-* ‘iğrenmek’, *yer-* ise daha çok ‘hakaret etmek, kınamak’ anlamındadır.

Girişin ikinci bölümünde (s. xi) hangi kelimelerin sözlüğe alındığı veya hangilerinin sözlük dışında bırakıldığı açıklanmıştır. Kökeni Türkçe ile açıklanamayan, ancak yabancı bir dilden alındığı da kesin olarak gösterilemeyen kelimeler sözlüğe dâhil edilmiştir. Bunlar arasında *ilä* ‘ırmak adı’, *ilätü* ~ *ülätü* ‘kumaş adı’, *isiz* ‘ağaç adı’, *inçkit* ‘organ adı’, *igdilä* ‘tıbbî malzeme adı’, *irkin* ‘bir unvan’, *irkün* ‘kap’, *intiz* ‘renk adı’ ile *ilabu* ~ *ilavu*, *inäki*, *iriş* ve *itäcü* kişi adları yer almaktadır. *irbič* ~ *irbiz* ‘kar leoparı’ kelimesinin ileride yabancı kökeninin tespit edilebileceği söylenmiştir. Okunuşu belirsiz veya geçtiği metin parçası zarar görmüş *iniš* (?) ve *isuldi* (?) gibi kelimeler sözlüğe alınmamış, buna karşılık kökeni ve anlamı henüz açıklanamayan *ilgäti* maddesine yer verilmiştir.

Bu bölümde maddebaşlarında verilen tanıkların sayısı ile ilgili yöntem de açıklanmaktadır. Bir kelime başka bir kelimeyle sürekli birlikte kullanılıyor ve ilgili örnekler daha önce başka bir maddede verilmişse aynı tanıklar bu ciltte yeniden tam olarak sıralanmamıştır. Örneğin, *ikin ara* ‘arasında’ birleşik yapısına ait tanıkların büyük bölümü *ara* maddesi altında, *iš aygučı*’ya ait tanıklar *aygučı* maddesi altında, *äñilki* ‘ilk’ kelimesi ise *äñ* maddesi altında incelenmiştir. Buna karşılık *irü* ‘işaret’ çoğunlukla *b(ä)lgü* ‘işaret’ ile birlikte kullanılsa da *b(ä)lgü* maddesi hâlâ hazırlanmakta olduğundan *irü* maddesinde çok fazla tanık verilmiştir. Son olarak *yignä* ~ *ignä* ‘iğne’, *yinçgä* ~ *inçgä* ‘ince’ ve *yiriñ* ~ *iriñ* ‘irin’ gibi *i-* ~ *yi-*’li çift biçimli kelimelerin *y-* cildinde yayımlanacağı belirtilmiştir.

Giriş bölümünün 3. kısmında bu cilde dâhil olan yeni kısaltmalar (s. xiii), 4. kısımda yeni kaynakların kısaltmaları (s. xv-xvi) ve 5. kısımda da yeni kaynaklar (s. xvii-xxi) listelenmiştir.

Bunun ardından sözlük *idil* ‘bir dağın adı’ maddesiyle başlamakta ve *izük* → *nežünj* ile bitmektedir (s. 1-124)

Sözlükte dikkatimi çeken bazı maddeler üzerinde kısaca durmak istiyorum.

idiš ‘kap, kap kacak, kâse’ maddesinde (s. 1-3) kelimenin yapısı hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Daha önce Menges kelimenin Yunanca *δίσκος* (diskos) ‘disk,

yuvarlak levha, tabak' (krş. *dish, Tisch*) olabileceğini ileri sürmüştü (1966: 99). Bir makalemden kelimenin kökeninin belirlenmesinin pek de kolay olmadığını belirtip ihtiyatla da olsa kelimeyi *id ~ id* 'koku' ismi veya *ıdı- ~ idi-* 'kokmak' ile ilişkilendirmeyi önermiştim (2017: 125-132). Yazar muhtemelen bu makalemi gözünden kaçırmıştır.

igdiş maddesinde (s. 9-10) kelimeye '1. im eigenen Haus erzogen; 2. Halbbruder' anlamları verilmiştir. Sözlükte birinci anlam 'im eigenen Haus erzogen' ile muhtemelen 'besleme' kastedilmektedir, ancak bunun için verilen Türkçe 'kendi evinde yetiştirilmiş' karşılığı kelimenin anlamını yeterince yansıtmamaktadır. Bunun yerine doğrudan 'besleme' karşılığının verilmesi daha isabetli olurdu. Bu kelimeyi daha önce bir makalemden ayrıntılı olarak ele almış ve *Qutadgu Bilig*'de *igdiş* sözünün hem insanlar hem de hayvanlar için kullanılan ortak bir ad olduğunu, insanlar için 'besleme, evlatlık hizmetçi' gibi anlamlar taşıdığını göstermiştim (Uçar, 2019). Yazarın zikrettiği 'Halbbruder' anlamı ise aslında tanık metnin ilk nâşiri Zieme'ye dayanmaktadır. Nitekim Zieme de kelimeyi 'Halbbruder' olarak ihtiyatla tercüme etmiş ve bu anlamın kesin olmadığını soru işaretiyle göstermiştir. Açıklamasında, kelimenin 'aynı anneden fakat farklı babalardan olan çocuklar', yani 'anne bir, baba ayrı kardeşler' anlamında kullanılabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, sözkonusu bağlamda 'besleme' anlamının da düşünülmesi mümkündür. Zira bir haneye 'besleme' olarak alınan çocuk, o evin diğer çocuklarıyla fiilen üvey kardeş konumunda bulunur.

İkintiläyü maddesinde önerilen 'andererseits' (s. 38) anlamının beni tatmin ettiğini söyleyemem. *İkinti* 'ikinci' üzerine getirilen +lAyU ekiyle kurulan bu kelime, anlamı gereği bir sıralama ifadesi taşır, ama yazarın iddia ettiği gibi bir karşıtlık veya zıtlık anlamı verdiği söylenemez. Üstelik maddede kelime için tek bir tanık zikredilmiş, yazar da anlamı UW'nin önceki ciltlerinden doğrudan aldığını belirtmiştir. Kelimenin geçtiği bağlama bakıldığında *ikintiläyü*'nün burada 'andererseits' değil, olayın sırasını işaretleyen bir unsur olarak kullanıldığı görülüyor. Cümledeki *yänä* ise muhtemelen *ikintiläyü*'yü kuvvetlendirmez, doğrudan fiile bağlanıp 'yeniden, tekrar' anlamı vermektedir. Bu yüzden sözlükte *ikintiläyü* için 'andererseits' yerine 'zweitens, sodann' gibi bir anlamın verilmesi daha isabetli olacaktır.

İkintiškä maddesinin (s. 39-40) tek başına varlığı ikna edici görünmemektedir. Eski Uygurca bir metin neşreden birisinin *bir* olmadan sadece *ikintiškä*'yi düşünmesi neredeyse imkânsız gibidir. Maddede kelimeye 'einander, zueinander' anlamı verilmiştir. Burada, neden *bir ikintiškä* değil de yalnızca *ikintiškä* biçiminin maddebaşı yapıldığı sorgulanmaya açıktır. Yazar, *ikintiškä*'nin *bir* olmadan kullanıldığına dair *Maitrisimit Nom Bitig*'den sadece tek bir örnek göstermekte ve bu tanığı kendisi de istisna olarak değerlendirmektedir. Üstelik sözkonusu örneğin anlamı soru işaretiyle gösterilmiştir. Buna karşılık maddede sıralanan tanıkların tamamında ifade *bir ikintiškä* biçiminde geçmektedir. Yazarın *bir ikintiškä* biçiminin yalnızca kalıplaşmış yönelme hâlinde tanıklandığı yönündeki gözlemi isabetlidir, ancak bu tespit, *ikintiškä*'nin müstakil bir madde olarak kabulünden ziyade *bir ikintiškä* yapısının kalıplaşmış bir ifade olabileceğini düşündürmektedir. Yazar, ifadenin normalde yükleme hâlli fiillerle de kullanılabildiğini belirterek *ölür-* 'öldürmek' ile kullanımını örnek göstermiştir. Ne var ki ilgili tanıklarda ifade *bir ikintiškä ölrüşür* olarak geçiyor, yani *ölür-* değil, işteş gövdedeki *ölrüş-* vardır. Bununla birlikte, müstakil **ikintiş* gövdesinin tanıklanmaması tek başına *ikintiškä*'nin

lemma olarak seçilmesini haklı çıkarmaz. Aksine, tanıkların neredeyse tamamında *ikintiškä*'nin *bir* ile birlikte görülmesi, bu yapının bütün olarak kalıplaşmış ve işteşlik anlamı taşıyan bir ifade olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu nedenle, *bir ikintiškä*'nin maddebaşı olarak verilmesi daha isabetli bir tercih olabilirdi.

ikin ara (I ve II) için iki ayrı lemma (s. 31-33) verilmesi ikna edici görünmemektedir. Sözlük *ikin ara II*'yi, *ikin ara I*'den türemiş bir yapı olarak tanımlamasına rağmen iki biçimi ayrı maddeler hâlinde sunmaktadır. Oysa iki lemma arasında anlam veya işlev bakımından herhangi bir farklılık bulunmaz. Her ikisi de aynı anlamlarla yer ve zaman bildiren çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Aralarındaki tek fark, *ikin ara II*'de *ara*'nın +sIntA ile kullanımıdır. Bu nedenle *ikin ara*'nın tek bir lemma altında ele alınması daha doğru olacaktır.

ikirçgü 'şüphe, kararsızlık' (s. 41-42) yapısı bakımından açıklanması güç bir kelime olarak görünüyor. Kelimenin *iki* sayı adına dayandığı konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Başka dillerdeki paraleller de 'iki' kavramından 'kararsızlık, tereddüt, şüphe' anlamının geliştirdiğini göstermektedir. Örneğin, Farsça *du-šāxe* 'iki dal' ifadesi aynı zamanda 'ikilemede kalmak, tereddüt etmek' anlamında kullanılır. Benzer şekilde İngilizce *doubt*, Almanca *Zweifel* ve Fransızca *doute* kelimeleri de etimolojik olarak 'iki' kavramıyla ilişkilidir. Dolayısıyla 'iki şey arasında kalmak' düşüncesinden 'kararsızlık, tereddüt, şüphe' anlamına geçiş, farklı dillerde görülen yaygın bir anlam gelişmesidir (Yıkılmaz, 2021: 152-153). *İkirçgü* kelimesindeki asıl sorun, kök ve eklerin nasıl ayrılacağıdır. Yazar, Erdal'a (1991/I: 164, dip. 223) dayanarak *iki*+(A)r+çA+gU çözümlemesini aktarmaktadır. Ancak başka bir açıklama da akla geliyor. Kelimenin temelinde tanıklanmamış bir **iker-* (< *iki*+*r-*) 'ikiye ayrılmak, ikilemek' fiili olabilir. Bu köke fiilden isim yapan -gU eki eklenmiştir. Böyle bir çözümlemede aradaki -ç-, bağımsız bir yapım eki olarak değil, -r ile -g- arasındaki ünsüz birleşmesini kolaylaştıran ünsüz türemesi olarak görülebilir. İlk bakışta **iker-* fiilinin farazî olması tereddütlere neden olabilir. Ancak Türkiye Türkçesindeki *ikircim* 'tereddüt, kararsızlık' kelimesi bu ihtimali dolaylı olarak desteklemektedir. *İkircim* de *iki* sayı adından, muhtemelen aynı **iker-* fiili üzerinden, bu kez -Im ekiyle türemiş olabilir. Buna göre *ikirçgü* ve *ikircim*, farklı dönemlerde aynı türetme modelini yansıtan iki ayrı kelime olarak değerlendirilebilir. Elbette bu öneri kesin bir etimolojik çözüm değildir. Nitekim *ikircim* kelimesinin yapısı da henüz bütünüyle açıklığa kavuşmuş değildir. Bununla birlikte, Türkçede tanıklanmamış karmaşık bir +rçAgU ek yapısını kabul etmek yerine, bilinen yapım eklerine ve iki ayrı kelimeye görülebilecek ortak bir türetme modeline dayanan bu açıklama metodolojik açıdan daha doğru olacaktır. Bu arada *kuşku* kelimesinin Eski Türkçe *koş-* ~ *kuş-* 'birleştirmek, bir araya getirmek' fiiliyle ilişkili olabileceği ve benzer bir ek yapısıyla türemiş olabileceği tahmin ediliyor (Yıkılmaz 2021). Bu bağlantı henüz kesinleşmiş bir etimoloji olmasa da 'ikilik' kavram alanından 'şüphe, kararsızlık' anlamının gelişmesi ve benzer türetme yapılarının kullanılması bakımından *ikirçgü* için önerilen açıklamayı desteklemektedir.

ikinçsiz ~ *ekinçsiz* 'güçsüz (?)' (s. 33-34) maddesi kanaatimce yeniden değerlendirilmesi gereken maddelerden biridir. Görebildiğim kadarıyla sözkonusu kelime Eski Uygurcada yalnızca tek bir tanıkla temsil edilmektedir. Yazara göre *ikinçsiz* ~ *ekinçsiz*, Eski Uygurcada tanıklanmayan farazî **ikinç* isminden türemiş olup bu gövde de yine tanıklanmamış **ikin-* ~ **ekin-* 'çabalamak, gayret etmek' fiiline

dayanmaktadır. Buna ek olarak Türkmençe *igin-* ile Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen *iğın-*, *iyin-*, *yekin-*, *yegin-* ve *yikin-* biçimlerine dikkat çekilir ve kelimenin daha eski bir **ikinānčsiz* biçiminden haploloji yoluyla kısalmış olabileceği ileri sürülür. Bununla birlikte, kelimenin -g- ile okunmasının da teorik olarak mümkün olduğu belirtilir ve Berlin yazmasındaki {AYKYNSYZ} varyantının bir yazım hatası değil, *unčsuz* örneğinde de görülen bir ses gelişmesini yansıttığı ifade edilir. İkinci bir ihtimal olarak Erdal'ın (1991/I: 353) önerisi aktarılır. Erdal'a göre kelime Kāšyarī'deki *ekā-* (sic!) 'dik başlı olmak', *ekān-* (sic!) 'inatçı olmak' ve *ekāš-* (sic!) 'kavga etmek' fiilleriyle ilişkili olabilir ve burada da **ekān-inčsiz* biçiminden haploloji varsayılır. Son olarak András Róna-Tas'ın kelimeyi *iki* 'iki' sayısından türetme önerisini ise pek muhtemel görmez. Buna göre, sözkonusu tanığın geçtiği yer problemlidir. Kelime, *Altun Yaruq Sudur*'un St. Petersburg yazmasında {AYKYNČSYZ} (558/23), Berlin yazmasında ise {AYKYNSYZ} (B 1 = *U 9165 v23) biçiminde kayıtlıdır. İlgili bağlamlar sırasıyla *yetimsiz* {AYKYNČSYZ} *tülüksüz* [küč]süz *küsünsüz* (St. Petersburg yazması) ve *tetimsiz* {AYKYNSYZ} *tülüksüz* *küčsüz* *küsünsüz* (Berlin yazması) şeklindedir. Bu kısım Çince metinde *shao li wu yongshi* (Taishō Shinshū Daizōkyō, 665, 16, 443b5) şeklinde bulunmakta olup Nobel bunu „sie sind von geringer Kraft und haben keine Energie” (1958: 290) diye çevirmiştir. Hemen ardından gelen *suo zuo bu kanneng* „und sind (daher) nicht (mehr) zu ihren Unternehmungen fähig” (Nobel, 1958: 290) ise St. Petersburg yazmasında [kayu] *iš kütüg kiltukda idi bütürü ärmäzlär*, Berlin yazmasında ise *kayu iş kütüg kiltukda idi bütürü umazlar* (Kaya, 2021: 546) ile tercüme edilmiştir. Öncelikle hangi yazmanın Çince metni daha doğru yansıttığının belirlenmesi gerekiyor, çünkü bu aynı zamanda hangi varyantın çevirinin aslı şekline daha yakın olduğunu da gösterecektir. Kanaatimce Berlin yazması bu bakımdan daha güvenilir görünmektedir. Nitekim Berlin yazmasındaki *tetimsiz* 'cesaretsiz' ve *umazlar*, Çince metindeki *wu yongshi* ile *bu kanneng* ifadelerini doğrudan karşılamakta, buna karşılık St. Petersburg yazmasındaki *yetimsiz* ve *ärmäzlär* için Çince metinde bir karşılık bulunmamaktadır. Bu nedenle Eski Uygurca mütercimlerin Çince *wu yongshi* 'cesaret ve güçten yoksun, mücadele azmi bulunmayan' ifadesini {AYKYNSYZ} ile karşıladıkları düşünülebilir. Bu durumda sözkonusu kelimenin *iginsiz* olarak okunması sunacağım etimolojik analizlere göre daha isabetli görünmektedir. Kelimenin kökeni konusunda Erdal'ın teşhisinin doğru olduğu kanaatindeyim, ancak bunu *ekā-* değil, Kāšyarī'de tekörnek olarak kaydedilen *igā-* 'dik başlı olmak, küstah davranmak; Ar. *ḥaruna*, 'atā 'alā' fiiliyle ilişkilendirmek gerekir. Kāšyarī ayrıca bu fiilden türemiş *igiš* 'yola gelmeyen, zapt edilemeyen hayvan; Ar. *al-ḥārūn mina l-ḥayawān*' biçimini de kaydetmektedir (Clouston, 1972: 101b, 118a). Buna göre *iginsiz*, *igā-n+siz* şeklinde analiz edilebilir ve Çince karşılığına bakarak kelimeye 'gayreti olmayan, mücadele azmi bulunmayan, çaba göstermeyen, direnme gücü olmayan' anlamları verilebilir. Eski Türkçede -(X)n eki dominant bir ek olduğu için (Erdal, 1991/I: 300), *igā-n* > *igi-n* kolaylıkla açıklanmaktadır. Sonuç olarak sözlükte *ikinčsiz* ~ *ekinčsiz* maddesinin yanında, hatta kanaatimce ondan daha önce, *iginsiz* maddesinin de yer alması gerektiği söylenebilir.

Sözlükte tanıklanmamış **il* kökünden türetilen çeşitli gövdelere yer verilmiştir: *ilgārū* 'doğu, doğuda' (s. 45-46), *ilgāy* 'akıllı' (s. 47), *ilgāysök* 'akıllı, becerikli' (s. 47). İlginç bir şekilde tarihî ve günümüz Türk dillerinde çeşitli türemiş gövdeler yaygın olarak kullanılmasına rağmen, **il* kökü tanıklanmaz. Türk dillerinde **il* kökü temel olarak mekânsal ve zaman bakımından 'ön, önce, ileri' kavramlarını ifade eden

eski bir unsur olarak görülmektedir. Eski ve Orta Türkçeden itibaren çeşitli yön ve yer ekleriyle genişletilen bu kök, özellikle Orta Türkçe döneminde iyelik eki alabilen bir yer adı niteliği kazanmıştır. Salarca ve Lena Türkçesindeki örneklerde de **il* unsurunun ‘ön taraf’ anlamı korunmuştur. Bu konuda Schönig’in Türk dillerindeki ‘vor’ ve ‘unter’ kavramlarını incelediği makalesine (2005a: 419-420, dip. 45-49) bakılabilir.

Yazar, *iläk ~ eläk* maddesinde kelimenin iki farklı okunuşunu kaydetmiştir (s. 45). Uygur harfli metindeki yazım ise oldukça açıktır: {AYLAK}. Yazarın kelime sonundaki ünsüz konusunda gösterdiği ihtiyat kısmen yerinde olsa da ilk hecedeki ünlü konusunda bir belirsizlik bulunduğunu düşünmüyorum. Kelimenin etimolojisi dikkate alındığında *iläk* okunuşu daha muhtemel görünmektedir. Yazar, Arat’ın kelimeyi *ilän-* fiiliyle ilişkilendirmesine şüpheyi yaklaşımaktadır. Oysa Kāšyārī, sözlüğünde *ilän*-fiilini ‘sitem etmek, kınamak’ anlamıyla açıkça kaydetmiştir. Onun tanıkladığı *ilän-* biçiminin, tanıklanmamış **ilä-* kökünün -(X)n- ekli dönüşlü gövdesi olduğu açıktır. Dolayısıyla *ilän*-fiilinin anlamı ile *iläk* ‘tekdir, sitem’ arasında anlam bağı açıkça görülmektedir. Ayrıca fiilin *i*’li biçimi *ilän-*, Anadolu ağızlarında ve Türkiye Türkçesinde ‘beddua etmek, kargılamak, kargışlamak, intizar etmek’ anlamlarında yaşamaktadır. Bu veriler ışığında, kanaatimce UW’de ‘Vorwurf, Beschuldigung, Tadel’ anlamıyla kaydedilen kelimenin *iläk* olarak okunması daha isabetli olacaktır.

inčä ‘böyle’ (s. 60-69) hakkında yazarın gözünden kaçan bir köken önerisi için bk. Hamilton 1971: not xxxviii.4, 76-77.

inčämä maddesinde (s. 69) kelimenin *inčä* ‘böyle, öyle’ ile *ymä*’nin *vereinfachte* biçiminin kaynaşmasıyla oluştuğu söylenmiştir. Yazarın burada *ymä*’nin basitleştirilmiş formu olarak kastettiği *mA* enklitiği olmalı, ancak onun neden doğrudan *mA*’yı zikretmediğini bilemiyorum. Eski Türkçe *mA* ‘und, auch’ için bk. Temir 1956: 255-256. Bu anlamda krş. *näčä mä* (Erdal, 2004: 495).

inčip ‘böyle’ (s. 69-81) hakkında yazarın gözünden kaçan bir köken önerisi için bk. Hamilton 1971: not xxxviii.4, 76-77.

irklik ‘kazan, tencere’ maddesinde (s. 89-90) yazar, Erdal 1991/I: 128’e dayanarak kelimenin kökünü *irk* ‘genç koç’ (Kāšyārī’de ‘4 yaşındaki koç’) ile ilişkilendirmektedir. Erdal’ın yorumuna ek olarak, kabın aslen bir koç kesip pişirmek için kullanılmış olabileceğini varsaymaktadır. Bu önerideki ‘koç’ ve ‘kazan’ arasındaki anlamsal ilişkiyi anlamak zordur. İlk bakışta +IXk ekinin dikkati çekmesi, yazarı kökü *irk* ile ilişkilendirmeye sevk etmiş olabilir. Bununla birlikte, alternatif bir öneri de sunmak mümkündür. Eski Türkçede *irk-* ‘to collect or assemble (things Acc.)’ ve *irkil-* ‘to be collected; to come together, assemble’ fiillerinin mevcudiyeti bilinmektedir (Clouston, 1972: 221a, 226b). Kanaatimce, *irklik*’in *irkil-* fiilinden -(X)k ekiyle türetilmiş olması oldukça muhtemeldir. Erdal 1991’deki zorlama anlamsal ilişki yerine, *‘toplanmış, bir araya gelmiş’ → ‘kazan, tencere’ anlamının gelişmiş olması daha kabuledilebilir görünmektedir.

iz ‘iz’ (s. 121-123) hakkında yazarın gözünden kaçan bir köken önerisi için bk. Hamilton 1971: not xxxviii.4, 76-77.

iš maddesi (s. 104-113) sözlüğün en hacimli maddelerinden biridir. Kelimenin sık sık *küč*, *küdüg* ve *yumuş* ile beraber kullanımından bahsedilmiştir. Kelimeye verilen

anlamlar biraz genel görünüyor, zira Zieme'nin neşrettiği Uygur vergi muafiyet belgelerinde (UW'de *UigSteu*) tanıklanan 'vergi' (1981: 244-245, 255, 258) anlamı zikredilmemiştir. Madde içinde *iş küç* ikilemesi birkaç yerde geçse de bu örneklerin tamamı 'Tat, Werk', 'Dienst', 'Geschäft' veya 'Effekt' gibi genel anlamlarla sınırlı tutulmuş, hiçbirinde 'Steuer' anlamı verilmemiştir. Oysa Eski Türkçede yazıtlar döneminden itibaren *işig küçüg ber-* ifadesi pek çok yerde 'vergi ödemek' anlamında tanıklanmıştır (Erdal, 1991/I: 456, dip. 55). Dolayısıyla bu ikilemenin Eski Türkçede soyut 'iş, eylem' anlamından somut, teknik bir malî ve idarî terime kaydığını söylemek mümkündür.

işi ~ ışı 'idrar' maddesinde (s. 114) kelimenin Türkçedeki *işā-* 'işemek' ve *Dīvānu Luğātī-İ-Türk*'teki *čisā-* ile ilişkilendirilmesi, her ne kadar seslik izah yapılmasa da anlamsal olarak bakıldığında mantıklı gözükmemektedir. Bunun alternatifini olarak kelimenin *şı* 'Feuchtigkeit' ile açıklanmasının da mümkün olduğu, çünkü *öl şı*'nın tanıklandığı belirtilmiştir. Ancak yazarın zikrettiği *şı* 'Feuchtigkeit' kelimesinin seslik ve anlam bakımından *çig* 'nem, ıslaklık' ile ilişkili olması dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

itlinmäksiz 'yok olmayan' maddesinde (s. 117-118) kelimenin kökü olan **itlinmäk*'in, daha doğrusu fiilin *y*'siz biçiminin tanıklanmadığı belirtilmiştir. UW'de kelime başında *y*'li ve *y*'siz biçimlerin beraber bulunduğu genel bir ilke olarak kabul edildiğine göre bu tür durumlarda tanıklanmadığı notu gereksiz olmaktadır.

izāñjūlik 'Steigbügel' maddesinde (s. 123-124) kelimenin kökenine ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Yazar, morfolojik açıklamasında Erdal'a (1991/I: 128-129) dayanmaktadır. Ancak yanılmıyorsam, kelimenin kökünü ve asıl anlamını ilk kez Tekin (1990), *Maitrisimit Nom Bitig*'e dayanarak ortaya koymuştur. Çünkü kelimenin ilk anlamının 'ayak tabanı' olduğu, Buddha'nın otuz iki alâmetinin sıralandığı *Maitrisimit Nom Bitig*'teki liste sayesinde anlaşılmaktadır. Tekin, ayrıca kelimeyi *iz* + *e -n -gü* + *lük* şeklinde çözümleyerek kökü *iz* 'iz' sözüne bağlamış ve şu anlam gelişimini önermiştir: **kendisi için iz bırakan şey* → **ayağın alt kısmı* → 'ayak tabanı'. Yazar ise yalnızca *izāñjūlik* biçiminin *izāñjū* köküne dayandığını ve bu kökün metinlerde tanıklanmadığını belirtmekle yetinmiştir. Tekin'in çalışmasından sonra Schönig (2005b: 390), *izāñjū* kelimesinin Türk dillerindeki tanıklarını **i* ve **ü* ünlülü biçimler olmak üzere iki grupta toplayarak ayrıntılı biçimde listelemiştir.

Tanıtımda dikkat çektiğim hususlar, *Uigurisches Wörterbuch*'un filolojik değerini hiçbir şekilde azaltmamaktadır. Böylesine kapsamlı ve hazırlanması son derece güç bir sözlüğün ortaya konması büyük bir emek ve birikimin ürünüdür. Bu anlamda takdiri fazlasıyla hak etmektedir. Burada dile getirilen küçük noktalar, yalnızca Eski Türkçe sözlükçülüğüne mütevazı bir katkı sunma gayesini gütmektedir. Bu önemli sözlük projesini bilim dünyasına kazandıran yazarı tebrik ederim.

Kaynakça

- Clauson, G. (1959). "The Turkish Numerals". *Journal of the Royal Asiatic Society*. 91 (1-2): 19-31.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

- NUGTEREN, HANS (2026). UIGURISCHES WÖRTERBUCH. SPRACHMATERIAL DER VORISLAMISCHEN TÜRKISCHEN TEXTE AUS ZENTRALASIEN, BAND II: NOMINA - PRONOMINA - PARTIKELN
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon* (C. 1-2). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Hamilton, J. R. (1971). *Manuscripts ouïgours de Touen-houang. Le conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. Paris: Klincksieck.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Memmedov, Y. (1989). “Ses ve Anlam Bilimi İtibarıyla Farklaşma”. (Akt. Arasoğlu). *Türk Kültürü*. 313: 296-302.
- Menges, K. H. (1966). “Report on the Second Excursion to Taškent for Research in Čayataj Manuscripts”. *Central Asiatic Journal*. 11: 87-133.
- Nobel, J. (1958). *Suvarṇaprabhāsottama-Sūtra, das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung, I-Tsing's chinesische Version übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen* (C. 1). Leiden: E. J. Brill.
- Nugteren, H. (2024). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. II. Nomina - Pronomina - Partikeln. Band 3: eči-idi*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Róna-Tas, A., & Berta, Á. (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian* (C. 1-2). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab-üzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Schönig, C. (2005a). “Zu einigen Ausdrücken für 'vor' und 'unter' in den Türkssprachen”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 155 (2): 399-433.
- Schönig, C. (2005b). “Lexikalische Schweifzüge”. *Studia Turcologica Cracoviensa*. 10: 387-404.
- Tekin, Ş. (1990). “Üzengi Kelimesi Nereden Geliyor?” *Tarih ve Toplum*. 81: 9-13.
- Temir, A. (1956). “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen II”. *Oriens*. 9 (2): 233-280.
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uçar, E. (2017). “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında III: İdiş~İdiş 'kap' Üzerine”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. 3 (6): 125-132.
- Uçar, E. (2019). “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında VIII: İgdiş ve İgdişçi Üzerine”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 1 (1): 11-18.
- Yıkılmaz, A. (2021). “Kuşku Sözü Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 71: 149-164.
- Zieme, P. (1981). “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”. *Altorientalische Forschungen*. 8: 237-264.